

CE ESTE SUBSTANTIVAT ÎN „SUPIN” ?*

Marcu GABINSCHI

Institutul de Filologie al AȘM

The Romanian *vânat* type nouns (regarded, together with certain morphosequences which include them, as so called “supines”) being nouns”, are often called “substantivized supines”. This implies their having been once non-nouns, which later really became nouns the same as *cântare(a)*. However, such an evolution of the “supine” is not confirmed by anything real. At the same time the nominal type *vânat* is inherited from Latin (cf. *venatus*), being possibly supported by a re-interpretation of participles (as in *Nu bea de supărat, Așteaptă poftit* a.s.). But an evolution of supines *sensu stricto* (such as Lat. *venatum, venatu*, Rom. *de vânat, la vânat*) to nouns proves to be a product of imagination.

E greu de spus când a apărut pentru prima dată clișeul „supin substantivat” (sau „substantivizat”). Dacă ne limităm doar la ultimele decenii, putem, ca să nu vorbim nedocumentat, să aducem cel puțin următoarele exemple. În 1980 T. Cotelnic face distincție între „participiul substantivizat” [1, p.78] (ale cărui căi de apariție sunt transparente) și „supinul substantivizat”, ceea ce însă pune problema de care ne ocupăm mai jos. În 1992 dna C. Pană Dindelegan, cu tot sistemul de noțiuni al teoriei generative, vorbește și ea după tradiție de „supin substantivat” sau „substantivizat” [2, p.127-128, 136]. În 2003 dna C. Stan aplică în carte pe larg termenul, ceva mai ușor de motivat, „supinul substantival” și, mai rar, „nominal” [3, p.23, 74, 81 ș.a.], totuși se strecoară și la D-ei „supinul substantivat” (p. 22, 23), dar din constatările explicite pe această temă se vede că autoarea are în vedere unul și același lucru: cf. „Substantivele cu forma supinului sunt interpretabile ca rezultat al unei conversiuni” (p.21) sau, mai jos, despre formele numite verbale, „de tipul *cântat, mers* etc., care prin conversiune formează nume de acțiune” (p.22). În același an a apărut și un articol special despre substantivele în cauză, prezentate în titlu ca „provenite din supine” [4], ceea ce se concretizează în text nu odată ca „supine substantivate” (p.451, 455, 456 ș.a.) sau apărute „prin procedeele conversiunii” (p.451). Același termen e adaptat în ultima gramatică oficială a limbii române [5]: cf., de ex.: „supin substantivat” (p.511), „supine substantivizate” (p.522 ș.a.). Se au în vedere cazuri ca *măturatul curții, cititul cărții, culesul viei* ș.a. Cf. aceeași dintr-un dicționar lingvistic nou [6, p. 203]. Deci, cel puțin exemplele aduse ajung ca să vedem că „supinul substantiv(iz)at” este un termen consacrat în descrierea limbii române.

Dar în nici una din sursele care aplică acest termen n-am găsit explicația: ce s-a substantivat dând numele de acțiune în cauză ?

Cu această ocazie amintim mai jos de fenomenul (de altfel bine cunoscut) al substantivării, care este, precum se știe bine, prefacerea a ceva nesubstantival în substantiv. De ex., în română, mai multe substantive au apărut din adjective pe calea, tipologic obișnuită, a omiterii determinatului: cf. *tânăr, bătrân, rănit, bolnav, prost, cunoscut, iubit, militar, roșie, vânăță, înghețată* ș.a.¹ O altă cale de substantivare a adjectivelor e prezentată, de obicei, în sintagmele atributive de tipul *verdele pădurii, albastrul cerului, adâncul sau adâncurile mării* etc. Încă un tip de substantivare abstractă îl prezintă fostele adjective ca *răul, greul, frumosul, grosul* ș.a., antonimul lui *răul* fiind adverbul substantivat *binele*. Mai rar găsim substantivate numeralele ca în *un cinci* (de ex., *la geografie*), dar și pronumele de diferite feluri (ca *eul său, un cineva, un ăla, nimicuri*). Cf. și *un of* și asem. Se substantivează și îmbinări de cuvinte, ca *botgros, zgârie-brânză, papă-lapte, lă-mă-mamă, vino'ncoace, du-te-vino* ș.a. (cf. și arhaicele *soare-apune, soare-răsare*) ș.a.

* Materialul de față a fost publicat cu titlul „Ce este un (sic!) substantivat în supin” în culegerea „Colocviul Internațional de științe ale limbajului „Eugen Coșeriu” (Chișinău – Suceava – Cernăuți) „Normă – sistem – uz: codimensionare actuală”, Chișinău 12-14 mai 2011, Ed. a 11-a. - Chișinău: CEP USM, 2012, vol I, p.503-509. Cu regret, în text au fost comise o serie de greșeli, care, în opinia autorului, schimonosesc grav conținutul. De aceea, cu scuzele de rigoare, publicăm varianta originală, verificată și vizată de autor.

¹ Operăm cu fapte de limbă, nu cu cele din vorbire. Ambele feluri de substantivare a adjectivelor există în mai multe limbi (cf., de ex., rus. *Рабочие строят дом*, spre deosebire de *Обеденный стол тут, а рабочий там*). În românește însă adjectivele, primind în asemenea cazuri articolul special (numit pe bună dreptate adjectival), sunt marcate prin el ca rămânând adjective și cu determinatul omis (cf. *Scaunul întreg e aici, iar cel stricat e acolo*). Deci, aici nu are loc substantivarea din vorbire, contrar unor păreri existente, cf., de ex., [1, p.78-79].

Din sfera numelor de acțiune e de invocată substantivarea infinitivului, procedeu absolut productiv (deci, formând paradigma interclasială verbalo-nominală) și acum în limbile sud-romanice (italiană, spaniolă, portugheză ș.a.), odată productiv și în franceză, iar în română propriu timpului în care exista infinitivul în *-re*. Deci, infinitive substantivate adevărate sunt cele moștenite (de ex., *cântare, rămânere, venire* ș.a.) și, probabil, împrumutate în epoca anterioară scrisului (de ex., *scăpărare, osândire* ș.a.). Nu pot fi infinitive substantivate cele formate după modelul acestora (cum sunt printre altele mii de neologisme) prin adăogirea sufixului *-re*, adică tot numele în *-re*, dar deja postsubstantivate. Această constatare (de altfel, banală), n-ar trebui făcută, dacă și acum, în cursurile de cel mai înalt nivel, numele în chestiune n-ar figura ca „infinitive substantivate”, ba și chiar ca „infinitive lungi” sau „infinitive cu valoare substantivală”. Am adus această accepție ca un exemplu (în afară de conglomeratul numit „supin”) al confuziei care domnește demult în sfera numelor de acțiune românești. Deci, spre deosebire de substantivarea participiilor prin omisia determinatului (ca în *rănit, cunoscut, iubit* ș.a.) care e cu totul transparentă, nu găsim în românică vreă explicație a aceea ce s-a substantivat, dând numele de acțiune ca *umblat, mâncat, băut, dat, stat, răs, plâns* ș.a. Nici pentru latină așa ceva nu poate fi prezentat ca substantivarea participiilor, mai cu seamă că omonimia acestora cu substantivele de declinare a patra e secundară: inițial aceste substantive în *-tus/-sus* continuau pe cele indoeuropene în **-tu-* cu treapta forte a temei, pe când la participiul în **-tós* această treaptă era slabă. Ulterior, temele supinului s-au restructurat prin analogie cu cele participiale (deci ambele clasoforme s-au omonimizat), totuși distincția (cunoscută din comparații interglotice) s-a păstrat până la vremea scrisului în derivatele lui *stare* (> rom. *a sta*): cf. supinul *stātum* și participiul *stātus* [7, p.277, 284-285; 8, p.269].

Așadar, ca prima și cea mai sigură sursă a numelor de acțiune românești omonime ale participiilor (să le zicem pentru scurtime „participiale”) este moștenirea cel puțin a unei părți a lor din latină, fapt consemnat demult². După modelul acestora, s-au format și altele, inclusiv de la o mulțime de verbe nemoștenite din latină, cf. analogia asemănătoare în cazul (post)substantivatelor infinitivelor, vezi mai sus. Această evoluție nu poate fi negată cel puțin în lumina faptelor următoare. În latină, numele de acțiune în *-tus/-sus* abundau. De exemplu, numai la litera A din dicționarul mare latin-rus am găsit peste 40 de nume de acest fel (*abitus* „plecare, abolitus „abolire”, *accensus* „aprindere” ș.a.). Tot odată în româna veche sfera de aplicare a acestor nume era evident mai largă decât acum. Astfel, cercetând recent nouă opere ale literaturii vechi românești, am găsit cel puțin 48 de nume de acțiune de acest tip, ieșite din uz până în prezent (de ex., *ales, apropiat, chemat, deschis, descoperit, întors, născut, schimbat, ucis, urât, venit* ș.a.). Rămășițele acestei stări există în frazeologisme ca *faptul zilei, lăsatul secului, la aprinsul zorilor, în ruptul capului, a-și lua rămas bun* ș.a.³

Așa stând lucrurile, există toată probabilitatea că româna a moștenit chiar mai multe nume concrete în *-tus/-sus*: cf. cel puțin următoarele atestări din cele două limbi (să se țină cont și de schimbările fonetice și analogice): *collectus – cules, coctus – copt, datus – dat, ductus – dus, exitus – ieșit, factus – fapt > făcut, fricatus – frecat, latratus – lătrat, linctus – lins, mugitus – mugit, planctus – plâns, rasmus – ras, responsus – răspuns, risus – răs, saltatus – săltat, scriptus – scris, sibilatus – șuierat, status – stat, suctus – supt, tonsus – tuns, tortus – tors/tort, tractus – tras, unctus – uns* ș.a. Cf. și coincidența dintre diferite limbi romanice: *lătrat – it. latrato* și (cu generalizarea lui *-ido* pentru denotarea sunetelor) sp. și port. *ladrido*.

În romanica apuseană, precum știm, predomină forma feminină a acestor nume (cf., de ex., it. *sonata* „muzică”, *ballata* „dans”, *salita* „suire” ș.a.), rezultat al evoluției: neutru plural > feminin singular (cf. rom. *agonisită, mulțumită*)⁴.

Toate faptele de acest fel arată că, cu toate modificările formale și semantice din sfera dată, evoluția reflexelor numelor latine în *-tus/-sus* nu iese din cadrul substantivității: ce a fost substantiv a și rămas substantiv, deci nici o substantivare nu a avut loc. Nu degeaba de nicio substantivare a supinului (ca și de el

² Cf., de ex., [1, p. 78], despre lat. *ploratus*, „plâns” și *auditus* „zvon”, deși apariția lor nu știm cum s-ar putea explica prin substantivare, în cadrul căreia sunt examinate de autor numele de acțiune participiale.

³ Dată fiind această stare de lucruri din româna veche, ca și productivitatea, absolută până acum, a numelor de acțiune participiale în albaneză, și ținând cont de mai multe alte trăsături specifice comune ale celor două limbi datând din epoca străromâno-străalbaneză, e logic să vedem aici (ceea ce s-a și făcut nu odată) un rezultat al interacțiunii celor două limbi din epoca contactelor lor. Și ținând seama de influența puternică latină asupra străalbanezei, putem presupune în numele de acțiune participiale albaneze o imitare a celor latine în *-tus/-sus*. În nici una din aceste situații nu e imaginabilă substantivarea supinului (în latină sfârșit în *-tu/-su, -tum/-sum* iar în albaneză inexistent).

⁴ Vezi despre aceasta [9], iar din lucrările mai recente [10].

însuși) referitor la limbile romanice apusene nici nu se vorbește. În privința aceasta e deosebit de ilustrativ exemplul spaniolei: acolo numele de acțiune masculine în *-ado/-ido* (tot omonime ale participiilor) se aplică pe larg în terminologia tehnică: de ex., *asentado* „așezare”, *barnizado* „lăcuire”, *cableado* „montare”, *chancado* „fărămițare”, *ciselado* „batere”, *mezclado* „amestecare”, *moldeado* „turnare”, *roscado* „crestare”, *taladrado* „sfredelire”, *tallado* „tăiere”, *tendido* „întindere”, *trazado* „construire (de drumuri)”, dar și *minado* „minare” ș.a. – paralelă extrem de apropiată a românei, dar în care nimeni nu vede „supinul substantivat”.

În op. cit. dna C. Mărânduc aduce exemple cu *zăpăcitul băieților* și *De zăcutul îndelungat...* în care, *zăpăcitul* și *zăcutul* ar fi rezultatul conversiunii supinelor, resp. ale lui *a zăpăci* și *a zăcea* (p. 455-456). Dar mai sus (p. 452) autoarea spune că „supinul e precedat de prepoziție”⁵, ceea ce înseamnă că supine ar fi și *zăpăcit* și *zăcut*, deci, în genere, substantive de forma participială. Atunci cum pot ele să provină prin substantivarea supinelor, dacă ele însele chipurile ar fi supine? Și în genere, prin ce se deosebește însuși supinul de substantivatul lui (cum se deosebesc infinitivul de tipul *a cânta* < *cântare* și substantivatul lui *cântare(a)*)? După cum s-a arătat mai sus, calea cea mai sigură de provenire a acestor substantive românești este moștenirea tipului lor din latină și formarea altora din ele după același tip. Nicio substantivare aici nu a avut loc.

Caracterul eclectic al „supinului” român implică examinarea următoarelor variante: 1) odată ce ca „supine” figurează și substantivele de tipul moștenit *făcut*, „substantivarea” lor ar fi ceva absurd, căci substantivul nu se poate substantiva; 2) odată ce s-ar substantiva prepozitivele tranzitive ale acestor substantive (în *de, la, pentru* ș.a.), ar apărea (potrivit definiției conversiei, al cărei fel e substantivarea) substantivele de tipul respectiv, deci nu ceea ce poate fi „precedat de prepoziție”, ci o include în componența sa. Dar ca „supine substantivate” figurează înseși numele de tipul *făcut*, ceea ce ne întoarce la tipul de nume *făcut* moștenit, fără nici o substantivare. Doar cu titlu de contrast am putea aduce cele câteva cazuri de substantivare adevărată a ceea ce se socoate „supin” românesc. Urmând exemplul gerundivelor latine și al imitărilor lor apusene moderne (cf. it. *sottraendo, moltiplicando, dividendo*) s-au format (sprijinite fiind și de băștinașele *de mâncat, de băut, de îmbrăcat, de încălțat* gerundivale) prepozitivele *de scăzut, de înmulțit, de împărțit* (cf. *număr de împărțit*) care s-au și substantivat în *descăzut, deînmulțit, deîmpărțit* (cf. mai sus despre substantivarea adjectivelor). Dar tocmai acestea nu figurează ca „supine substantivate”, prin care se au în vedere înseși omonimele participiilor de tipul *făcut*.

Acesta este doar un sector al sferei așa-zisului „supin” românesc, termen sub care sunt adunate cel puțin șase formații diferite (substantive, adjective, forme paraverbale și pur verbale)⁶, din care cauză nu odată una se dă drept alta (în cazul dat, tipul *făcut* este și „supin” și „substantivatul” lui)⁷.

Moștenirea și folosirea ca model a numelor de tipul *făcut* nu exclude (ba poate și să contribuie la) interpretarea ca aceste nume a participiilor în unele tipuri de contexte, cum sunt, de ex., *Nu bea de supărat*, sau *Poate, aștepți poftit*, sau *Dac'a vrut amăgit* ș.a.⁸ Dar nici în aceste situații nu poate fi vorba de „substantivarea supinului”: așa poate să fie reinterpretat participiul.

În sfârșit, provizoriu, doar ca ceva imaginar, putem să admitem pentru contrast următoarele. În latina târzie, formele supinului II se întrebunțau sporadic în funcție de infinitive (ca în *puđet dictu* „se rușinează a spune” sau *horret auditu* „se îngrozește a auzi”) [13, p. 602] ori *quod scitu opus est* „ceea ce trebuie știut” sau *si hoc fas est dictu* „dacă aceasta se cuvine spus” [8, p. 269]⁹, care în asemenea contexte puteau, în principiu, să fie luate drept infinitive. Să ne amintim de evoluția supinului înrudit în *-tum* din sanscrită în infinitivul ei. Deci, dacă așa o evoluție ar fi trecut-o supinul latin în *-tu* (pentru care cunoaștem doar cazuri sporadice, nemaivorbind de cel în *-tum*) și dacă (ceea ce este cu totul imaginar) acest supin cu trăsături de infinitiv s-ar fi substantivat, abia atunci am putea vorbi de substantivarea supinului în sensul relativ adevărat al termenului. Dar așa ceva, repetăm, e pur imaginar, folosit de noi doar cu titlu de contrast cu realitatea.

⁵ Mai amănunțit despre op. cit. a dnei C. Mărânduc vezi [11, p.34-36].

⁶ Vezi amănunțit [11, p.28-78, 103-106].

⁷ Pentru calificări sincronice nu putem să ne bazăm pe diacronie. Dar aceasta, la rândul său, în sfera dată e obscură. Astfel, C. Stan se referă la E. Bourciez și la A. Tiktin, după care supinul român (în ce sens?) l-ar continua pe cel latin. Dar cf. părerea contrară în A. Эпху [8, p.269-270]. Unele referiri fugitive la această problemă nu explică nimic în ea, de ex., „De participiu se leagă supinul (în *-tum, -sum*)”. [12, p.185].

⁸ Vezi [11, p.37] cu referiri la lucrările noastre precedente, în care am adus și cazuri analoage din albaneză și sefardă.

⁹ În [14, p.161] supinele sunt doar menționate ca ceva pe cale de a fi înlocuite.

Prin urmare, așa-zisa „substantivare a supinului” în românește este, ca fapt cert, moștenirea și folosirea ca model a substantivelor latine din declinarea a patra. Adică, această „substantivare” este o noțiune fictivă, prin urmare derutantă, care trebuie de aceea eliminată din cursurile de limbă română (ceea ce ar contribui la descurcarea conglomeratului și așa inextricabil care figurează în aceste cursuri sub numele de „supin”)¹⁰.

Referințe bibliografice:

1. Котелник Т. (1980), Конверсия унитарных лексикал, Кишинэу, „Știința”.
2. Pană Dindelegan G. (1992), Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură (adjectivul, adverbul, prepoziția, forme verbale nepersonale), București, Ed. Univ. din București.
3. Stan C. (2003), Gramatica numelor de acțiune în limba română, București, Ed. Univ. din București.
4. Mărânduc C. (2003), Consemnarea în dicționare a substantivelor românești provenite din supine // Limba română (București), nr.5-6, p.451-462.
5. Gramatica limbii române. I. Cuvântul (2003), București, Ed. Academiei Române.
6. Bărbuță I., Constantinovici E., Hanganu A., Ungureanu E. (2008), Mic dicționar de termeni lingvistici, Chișinău, Elan Poligraf.
7. Тронский И. М. (1960), Историческая грамматика латинского языка, Москва, Изд. литературы на иностранных языках.
8. Эрну А. (1950), Историческая морфология латинского языка. Пер. с франц., Москва, Изд. иностранной литературы.
9. Collin C. (1904), Zur Geschichte der Nomina actionis im Romanischen // Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik (Leipzig), XIII.
10. Alsdorf-Bollée A. (1970). Die lateinischen Verbalabstrakta der *u*-Deklination und ihre Umbildungen im Romanischen, Bonn. Friedrich-Wilhelms-Universität.
11. Gabinschi M. (2010), Formele verbale nepredicative nonconjunctivale ale limbii române (pe marginea tratării lor în gramatica oficială), Chișinău, Tipografia „Foxtrot”.
12. Graur A. (1968), Tendințele actuale ale limbii române, București, Ed. Științifică.
13. Stolz F., Schmalz J.H. (1928), Lateinische Grammatik, München (Verlag unverzeichnet).
14. Hofmann J.B. (1936), Lateinische Umgangssprache, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

Prezentat la 12.06.2012

¹⁰ În lumina a tot ce știm despre „supinul substantiv(iz)at”, acest clișeu, format demult în sens impropriu, a supraviețuit prin inerție până la lingvistica modernă (ca și nu mai puțin absurdul „infinitiv lung”). Altfel spus, avem încă un caz de ecolalie lingvistică, care împiedică aplicarea termenilor adecvați „numele omonim al participiului” (sau „participial”) și „numele în -re”.